

Hercegovina ili esej o “zemlji na ćenaru”

Radoslav Dodig

U zadnjem desetljeću dvadesetoga stoljeća Hercegovci sa zapadnih strana dospješe na glas violentnih i mračnih Dinaraca, koji su zagadili gospodarski, politički i kulturni prostor mirnih Balkanaca i marljivih Europejaca. Na pitanje, kako je došlo do sirove identifikacijske i karakterološke metamorfoze dojučerašnjih potomaka Ardijejaca i Pagana, jesu li je donijeli ratovi, povijesne silnice s one strana Alpa, Save ili Orijenta, ili su je proširili mediji, znajući katkad za njihovu spregu s obavještajnim kuhinjama, nije lako dati jednoznačan odgovor. Država Bosna i Hercegovina (dalje BiH) u svojem službenom nazivu, od Berlinskoga kongresa 1878., ima dvije sastavnice – na prvom mjestu teritorijalno veću Bosnu, a na drugom površinom manju Hercegovinu. Uz BiH takvih država krajem 2005. šest je: Antigva i Barbuda, Srbija i Crna Gora, Sveti Kristofor i Nevis, Sveti Toma i Prinsipe, Sveti Vincent i Grenadini, te Trinidad i Tobago. Svugdje je na prvom mjestu teritorijalno veća jedinica, koja zacijelo dominira zajednicom. Problem je uvijek u onoj drugoj jedinici iza veznika “i”, kako izbjeći supremaciju one prve. Tekst koji slijedi prvotno treba iščitati kao pokušaj raščlambe hercegovačke karakterologije kroz povijesno-političku vertikalu i kulturno-etnografsku horizontalu, od Livna i Rame, do Maglića i Sutorine. S druge strane, potrebno je definirati odnos Hercegovine prema Bosni: je li Hercegovina *corpus separatum* unutar državne zajednice Bosne i Hercegovine, ili je amalgam u zajedničkom entitetu odnosno državi?

Pola milijuna Hercegovaca?

U zemljopisnu određenju Hercegovina izaziva konfuziju. Među geografima, povjesničarima, statističarima, političarima, turistima i amaterima nije jasno što se sve proteže pod kapom hercegovačkom, a što pod bosanski krov može stati. Fotomonografija Hercegovina iz 1981., jedna od uspješnih monografija iz socijalističkoga sustava, opisuje Hercegovinu kao regiju s 9835 km i 400 tisuća žitelja. Na zemljovidu na kraju knjige vidi se da je Hercegovina sastavljena od 17 općina, a da u njoj nisu Livno i Duvno, današnji Tomislavgrad. Vjerski tisak navodi da Hercegovinu ima 9948 km², Vojna enciklopedija, Beograd, 1972. Hercegovinu je opisala kao pokrajinu jugoistočnoga dijela BiH, površine 9500 km² u 16 općina, turistički vodič Hercegovine (Lj. Mihić) navodi da joj je površina 9426 km², blizu čega su i brojke demografa A. Markotića i D. Vajzovića. Ipak, smatram da *in extenso* u Hercegovinu treba uključiti Tomislavgrad i Livno, kako su to činili u studijama i planovima sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća. Područje od Livna do Trebinja bilo je gospodarski, razvojno i koncepcijski uključeno u Osnovnu privrednu komoru Mostar (OPK Mostar). I u novije doba studija Asocijacije za ekonomski razvoj REDAH "Regionalna strategija ekonomskog razvoja za ekonomsku regiju Hercegovina", (2004), definira Hercegovinu kao regiju od Livna do Trebinja, čak joj priključuje i Kupres. Tako koncipirana gospodarska regija ima 12276 km² i, prema procjeni 31. prosinca 2002., 451.897 žitelja. Ozemlje u četverokutu Trebinje – Livno – Ščit – Gacko ima sličan povijesni *curriculum*, mediteransku baštinu i kulturno-etnološke odrednice, pa se u širem vrednovanju može zamisliti kao zaleđe hrvatskoga primorja od Splita do Dubrovnika. Uostalom, na sličnom su tragu i dokumenti AVNOJ-a iz 1945.: "*Livanjsko područje je otsječeno od zaleđa i jako orijentisano prema Dalmaciji. Međutim, umjesto udaljavanja od nas, ono bi moglo da nas spaja sa Primorjem. Poznato je, da primorski narodi imaju širi pogled na svijet i brži kulturni razvitak. Nas od mora dijeli uski dalmatinski pojas i Livanjsko područje zapljuskuje primorska kultura. Njoj se može otvoriti put i dublje u zaleđe, gdje prevlada kontinentalni mentalitet. Sve saobraćajne poteškoće padaju pred modernom tehnikom. taj uticaj bi i politički bio plodotvoran, jer bi hrvatske narodne mase ovoga kraja bile u bližem dodiru sa dalmatinskim Hrvatima, koji su u našoj narodno-oslobodilačkoj borbi prednjačili svojom borbenošću i visokom političkom svijješću.*" Tako zamišljena Hercegovina, krajem 2005. rastegnuta u dvama entitetima i trima županijama, prostire se na 11419 km², što iznosi 22,3 posto površine

BiH, a prema varljivoj, ali zadnjoj službenoj statistici iz 1991., imala je pola milijuna žitelja (502.237), što je činilo 11,47 posto stanovništva BiH. Dakle, demografski manjak Hercegovine u odnosu na Bosnu vrlo je zoran: statistički rečeno, tek svaki deveti stanovnik BiH Hercegovac je. U vrlo ozbiljnoj i ambicioznoj studiji (Regionalni prostorni plan južnog Jadrana, UN program za razvoj i Vlada SFRJ, Sarajevo, 1966.) za Hercegovinu navedeno je: *"Premda je Hercegovina, čiju značajniju polovinu teritorija zahvaća Regionalni prostorni plan južnog Jadrana, tek dio republike Bosne i Hercegovine, ona je u cjelini izrazito jasno određena i izdvojena regija, kako u geografskom i klimatskom, tako i u kulturno-historijskom smislu. Planinski vijenci na potezu Makljen – Ivan - Čemerno, koji oštro razdvajaju bosansko od hercegovačkog područja, obilježavaju ujedno granicu jačih prodora mediteranskih utjecaja u kulturno-historijskom smislu"*. Za Hercegovinu u širem smislu mogu se kao razdjelnice još dodati prijevoji D. Malovan (1144 m) i Korićina (1113 m), te prema zapadu crtu spustiti do granice sela Uništa.

Pitanje je jesu li zemljopisne granice istodobno i granice mentaliteta i međe identiteta. Još 1998. (Vjesnik, 30. listopada, Gledišta) novinar M. Jajčinović zamijetio je: *"Hercegovac je danas puno više od geografskoga. To je u kolektivnom shvaćanju sada više karakterna osobina nego zemljopisno obilježje. Riječ Hercegovac već duže vrijeme ima odiozni prizvuk. Stoga se i događa da svi ljudi koji potječu iz južnih, krških krajeva - bez obzira jesu li iz Imotske ili Sinjske krajine, iz Duvna ili Livna, Čapljine ili Stoca, Posušja ili Gruda..., - budu prepoznati kao Hercegovci"*.

Paleolitički umjetnik iz Badnja kod Stoca

Najstariji tragovi čovjeka u Hercegovini potječu iz starijega kamenog doba (paleolitika). U selu Borojevićima kod Stoca, na lokalitetu Badanj, u polupećini kanjona rijeke Bregave, otkriveno je 1976. obilje kamenih kremenova, strugala i ulomaka životinjskih kostiju iz razdoblja 16000. – 12000 pr. Kr., a na pećinskoj litici gravura konja. Rođen je prvi hercegovački umjetnik. Zaslužni istraživač paleolitičkoga čovjeka Đuro Basler tvrdi da je realna pretpostavka da su kasnopaleolitički stanovnici donje Neretve izravno kontaktirali sa stanovnicima Apulije i juga Apeninskoga poluotoka (Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka, Izdanja HAD-a, sv. 8., Zagreb, 1980., 14). Arheolozi navode da se i u mlađem kamenom dobu ponavlja slična situacija: elementi jadranskoga neolitika uglavnom su se širili dolinom Neretve do Konjica. Ivan planina, kao i danas, bila je oštra razdjelnica neolitičkih

kultura. S druge strane, pak, dolinom rijeke Bosne širili su se utjecaji iz doline Save i iz Panonije. Na jadranskoj obali i njezinu zaleđu zabilježeni su iz neolitika i eneolitika nalazi kulture impresso keramike, danilske i hvarske kulture. U Panoniji i Bosni zastupljene su starčevačka i sopotska kultura (Dimitrijević i dr., Povijest umjetnosti u Hrvatskoj: Prapovijest, Naprijed, Zagreb, 1998., 58). U brončanom i željeznom dobu u Hercegovini cvjeta autohtona posuška kultura, ali i cetinska, kao i elementi južnodalmatinske i srednjodalmatinske grupe. Bosna pak ima svoju srednjobosansku i južnobosansku grupu, a u području Bihaća osebujnu japodsku grupu.

Može se reći da najranije doba s određenim etnoidentifikacijama jest četvrto tisućljeće stare ere. Na scenu stupaju Mediteranci koji poznaju keramiku – tehniku modeliranja i pečenja zemljanih posuda, i koji zamjenjuju ratare i stočare. Njihova nazočnost u Hercegovini periferna je značenja, jer se u drugom tisućljeću pojavljuju pokretni ratari stočari, čije su postojbine srednjoazijske stepe. Jezikoslovci smatraju da su sa sobom donijeli indoeuropske dijalekte. Novi doseljenici, izmiješani sa starosjediteljima, uvode grobne gomile (tumule) kao način pokapanja, a njihove najstarije tragove u Hercegovini možemo smjestiti u 1800. godinu pr. Kr. Nakon pet-šest mirnih stoljeća krajem 13. i početkom 12. st. zbila se takozvana egejska seoba, o kojoj se znanstvenici još spore. Stvaraju se četiri velike plemenske grupacije: Iliri, Panoni, Tračani i Dako-Mezi.

Daorson kod Stoca – najstariji grad u Hercegovini

Tri su ilirska plemena ostavila zamjetan trag u hercegovačkoj prošlosti. Najpoznatiji i najljući rimski neprijatelji bili su **Delmati**, čija je prvotna postojbina u trima poljima – Livanjskom, Duvanjskom i Glamočkom. S njima su Rimljani vodili puno ratova i po njima je provincija prozvana Dalmatia. Bili su ratoborni, hrabri, lukavi i osvetoljubivi. Slični su bili i **Ardijejci**, koji su neko vrijeme boravili u Poneretavlju. Plinije ih zove *populatores quondam Italiae* (nekoć pljačkaši Italije). Bavili su se i gusarstvom, robeći po moru rimske i grčke trgovce. **Daorsi**, koji su u početku imali zemlju s obje strane Neretve, a kasnije uglavnom na lijevoj obali, bili su podosta helenizirano pleme. Realna je pretpostavka da su Daorsi u najranijoj povijesti gospodarili mnogo većim područjem. U 3. st. pr. Kr. vjerojatno su držali i desnu obalu Neretve, sve do Duvanjskoga polja. Zacijelo njima možemo pripisati veći dio utvrđenih složenih gradina na desnoj obali Neretve (među najvećim su Osoje u Zvirovićima i Velika gradina iznad Čapljine), one u Brotnju, Ljubuškom, pa sve do Gruda. U svo-

jim rukama držali su i deltu Neretve (s dominantnom gradinom na Velikoj Mitruši), što je kasnije omogućilo Rimljanima penetraciju u Hercegovinu, s bazom u Naroni. U 1. st. pr. Kr. moć im se znatno smanjila i tada uglavnom naseljavaju lijevu obalu Neretve, sa središtem oko današnjega Stoca. U vrijeme III. rimsko-ilirskoga rata (171.-168. pr. Kr.), borili su se na strani Rimljana.

Najstariji grad na području BiH, na kojemu je cvjetao život još prije dva i pol tisućljeća nalazio se na Ošanićima kod Stoca. Razvio se pod utjecajem helenističke civilizacije i grčke kulture. Tu je bio intenzivan gradski život od 4. st. pr. Kr. do 1. st. pr. Kr. Naselje je imalo izrazit izgled grada mediteranskoga tipa, sa svim obilježjima helenističke gradske kulture. Bilo je urbanizirano oko 15 hektara. U gradu su bili trg (agora) i javne zgrade, vijećnica, skladišta i prodavaonice, a otkopani su i ostaci gradske cisterne. U stambenom dijelu bile su smještene i obrtničke radionice: kovačke, ljevaoničke, zlatarske, draguljarnice i dr. Zgrade su bile pokrivene crijepom, keramika se uvozila iz Grčke i Italije. Sačuvan je i primjerak novca, na aversu mu je glava boga Herma, a na reversu lađa, s legendom na grčkom "Daorson", što je u biti najstariji novac kovan na području BiH (Z. Marić, Ošanići - centar Daorsa, kulturno-historijske značajke, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb, 1976., 249.).

Najmarkantniji materijalni ostaci iz pretpovijesti, uz spomenute gradine na istaknutim kotama, svakako su kamene gomile, posijane po krškim padinama brda i brežuljaka, poput nijemih kamenih svjedoka prošlosti. To su nasuti objekti, u Hercegovini kamenom, a drugdje i zemljom s kamenom, ili samo zemljom. U pravilu su kružna oblika, ali ima i elipsoidnih i nepravilnih (trokutna u Miletini, Ljubuški). Najčešće je u sredini jedan grob kamene konstrukcije s preklopicama, ali ima i grobova s više ukopa. Pokojnik je mogao biti u ispruženom, ali i u zgrčenom položaju. Susreću se u pojedinim gomilama i naknadni ukopi (iz rimskoga doba, te starohrvatski iz 7. - 9. st., pa i kasnije). Gomila je u biti nadgrobni spomenik. Velik dio kamenih gomila u Hercegovini pripada ranom brončanom dobu 18. - 14. st. pr. Kr., ali najviše kamenih nadgrobničkih gomila pripada kasnom brončanom i željeznom dobu, 12. - 3. st. pr. Kr. Možemo reći da je taj način pokopa pod gomilama značajka središnjega ilirskog prostora.

Pax Romana

Dolinom Neretve stizale su civilizacije i njihovi utjecaji. Nakon Grka, koji su imali trgovačke, ali ne i osvajačke interese, stižu mediteranski gospodari i moćnici Rimljani iz Lacija. Oni su

protiv Delmata vodili krvave ratove, počevši od Gaja Marcija Figula, 156., pa do 9. godine pos. Kr., kada su skršeni ilirski ustanci i kada je utemeljena provincija Dalmacija. Za antičku povijest Hercegovine, pa i Bosne, najveću ulogu odigrala je Colonia Iulia Narona. Ager kolonije Narone dopirao je na zapadu do Klobuka, graničio je s teritorijem Municipium Novensium, a na istoku s Municipium Dilluntum, pa se kod Slanoga naronitanski ager razgraničavao s epidaurskim (I. Bojanovski, zbornik "Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka", HAD, Split, 1980., 181). Nije lako locirati brojna ilirska plemena, posebice ona u unutrašnjosti provincije Dalmacije. Sva je prilika da su zapadni dio Hercegovine neko vrijeme držali Ardijejci (u Plinija Vardaei), istočni dio Neretve oko Stoca Daorsi (Davarsi), Nevesinje, Gacko i Bileću nastanjivali su Deremisti, Glandicioni i Melkumani, Plereji područje oko Trebinja, Konjic Narensiji, Prozor Deretini, a krajeve oko Duvna, Livna, dijela Gruda i Širokoga Brijega Delmati. U Bosni su, uz Savu, bili Panoni (Kolapijani, Ozerijati, Breuci, Kornakati i Amantini), od Zenice do Rogatice Dezitijati, na istoku Dindari, Sardeati i Deuri oko Grahova i Petrovca, Japodi u Bihaću, te Mezeji od Ključa do Banje Luke (I. Bojanovski, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Sarajevo, 1988., zemljovid na kraju knjige). Rimljani su, dakle, na području Hercegovine ustrojili tri koventa (vojno-upravno-sudska okruga): naronitanski, epidaurski i salonitanski. U Hercegovini nalazimo sedam plemenskih zajednica (civitates) u ranocarsko rimsko doba, a mogle su brojati ukupno oko sto tisuća ljudi.

Kada je u prvom stoljeću zavladao pax Romana, počeo je jak proces romanizacije ilirskih plemena, posebice iz Salone, Narone i Epidaura. Kada su dobili rimsko građansko pravo, uz svoja imena dodavali su gentilicij (rodovsko ime) cara koji im je dao civitet: Iulia Sabina T. Claudius Maximus, T. Flavius Maxiarcus, Aelia Maxima i dr. U plodne doline Neretve i Trebižata stižu rimski veterani, trgovci, robovi i libertini (oslobođenici) iz Italije, Francuske, Portugala, Makedonije, Grčke i Male Azije. Naselja u Hercegovini jesu: AD TURRES, AD ZIZIO, ASAMUM, AUFUSTIANA, BENZAVATICUM, BIGESTE, DELMINIUM, DILUNTUM, EMANIUM, LEUSINIUM, PARDUA, POTUATICUM, PRAETORIUM i SARSENTERUM. Naseljenost Hercegovine bila je dosta ekstenzivna. onomastika je jedinstvena (jugoistočno ilirsko područje), a materijalna i duhovna kultura zadržavaju autohtone crte. Romanizacija je u Hercegovinu prodrla znatno prije nego u unutrašnjost Bosne.

Kristijanizacija je stigla u provinciju Dalmaciju vjerojatno u trećem stoljeću, o čemu svjedoči mnogo starokršćanskih

bazilika iz 5. i 6. st. u Žitomislčićima, Cimu, Potocima, Klobuku, Borasima, Docima, Nerezima, Mogorjelu, Borojevićima, Sutini, Varvari, Lisičićima, Šuici, Posuškom Gradcu, Crvenicama i Gorici. Pretpostavlja se da štovanje Sv. Stjepana u Gorici kod Gruda vuče korijen još od antike. Kratkotrajna nazočnost Gota u susjednoj Dalmaciji nije ostavila velika traga u Hercegovini, sudeći prema rijetkim arheološkim nalazima. Možda je naronski biskup premjestio svoje sjedište iz ugrožena grada u Mogorjelo.

Zemlja humska, a zemljica bosanska

Početak 7. stoljeća područje između Save i Jadrana preplavljeno je novim plemenima. Bili su to **Slaveni**, među kojima se ističu Hrvati i Srbi. Osim njih oskudni izvori govore o Antima i Venetima. Antički život sa svim svojim oblicima biva postupno prekinut. Ipak o životu u sedmom i osmom stoljeću najviše se očekivalo od arheologa i rezultata njihovih istraživanja. Međutim, slika slavizacije i antičkoga diskontinuiteta iz tih vremena vrlo je blijeda. Nađe se kakav trag grobova – običan ukop bez grobne arhitekture, kao u Grborezima (Livno) i Mogorjelu. Keramika je oblikovana od grublje gline, ručno ili pak na primitivnome lončarskom kolu. Lonci su položeni u grob kao dio slavenskoga pogansko-pogrebna rituala. Posude su trbušasto-kružna ili jajolika oblika, s rijetkim urezima valovnica ili cik-cak crta. Nakit je najčešće uvoz iz Bizanta.

Najznačajniji povijesni izvor iz ranoga srednjega vijeka svakako je djelo cara **Konstantina Porfirogeneta** (905.-959.) nazvano *De administrando imperio* (O upravljanju carstvom). Osim legendarne pripovijesti o doseljenu Hrvata pod vodstvom petero braće i dvije sestre, o čemu slično zbori i bugarska tradicija, car piše da su područja uz donju Neretvu naselili Neretvani (Arentani ili Pagani), zemlju istočno od Neretve Zahumljani i dolinu Popova oko Trebišnjice Tribunjani (Travunjani). On ih etnički suprotstavlja Hrvatima i Srbima, premda na jednom mjestu kaže da su podrijetlom Srbi. Prema Porfirogenetovu navodu može se zaključiti da su žitelji Trebinja, Zahumlja i Neretve sredinom 10. st. bili "politički Srbi", tj. podložni srpskom vladaru, a ne etnički Srbi (D. Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, HPI, Rim, 1963., 497). Porfirogenetovi Zahumljani sebe su zvali Humljanima, a svoju zemlju Hum. Kasnije u srednjovjekovnim izvorima dolaze nazivi: Hum, Chelmo, H'Im, Chelmania i Chulmia, a najčešće Humska zemlja. Koliko je Zahumlje 10. st. bilo važno kao subjekt u srednjovjekovnom političkom obzoru govore podaci splitskih crkvenih sabora iz 10. st., gdje uz hrvatskoga kralja Tomislava stoji ponosno zahumski knez

Mihajlo. A što je s Bosnom iz 10. st. u Porfirogeneta? Jedini spomen na nju nalazimo u 32. poglavlju "De administrando imperio", ali u sklopu "pokrštene Srbije" (baptisménē Serblía), kao sintagmu "eis tò hōrion Bósona" (Moravcsik-Jenkins, C. Porphyrogenitus De Administrando Imperio, Washington, 1967., 32, 149-151). Pitanje je kako razumijeti carevo "hōrion Bósona"? Sam izraz "hōrion" Jenkins izjednačava s izrazom selo (engleski village), što se 12 puta navodi u indeksu njegova djela (str. 332). I u biblijsko doba, a kasnije u bizantsko, te u novogrčkome, "hōrion", demunitivni oblik od "hōra", znači selo, zemljište, posjed, njiva, tu i tamo područje i kraj (R. Amerl, Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta, Zagreb, 2000., 195). Samo, dakle, u 32. glavi, na tom mjestu izraz "hōrion" Jenkins prevodi kao "territory". A. Vukosavljević, raščlanjujući Porfirogenetovo pisanje, tvrdi "da se često za Bosnu isticao demunitivni oblik 'zemljica' da se označi odnos veličine teritorija Bosne prema veličini čitave Srbije". On piše: "Reč je izvesno o naselju na nešto nižem nivou od kastruma, tj. selo. U tom slučaju bi 'tò hōrion Bósona' označavalo naseljeno mesto u blizini kastruma "tò Kàtera", sasvim moguće varoš ovog utvrđenja" (Aleksandar J. Vukosavljević, Neka zapažanja o 30. glavi De administrando imperio, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti "Boka" za godinu 2006., Cape Town, 2005., 191).

Herceg Stjepan Hercegovac nad Hercegovcima

Na području tako malene i prirodnim izvorima oskudne Hercegovine nisu se mogle razviti i učvrstiti jake političke i državotvorne ideje. Možda se može ironično ustvrditi da je uspijevala samo industrija pobuna, ustanaka, nemira, ratova i pljački. Ukratko, prije se može govoriti o plemenskom nego o narodnom biću. Dinko Tomašić o tome piše: *"Ne treba ponovno naglašavati da se i plemenske kulturne osobine stalno mijenjaju u vezi s mijenjanjem prilika sredine, ali u naglim prijelazima iz seoske sredine među vodeće društvene slojeve neke su se od tih izvornih osobina održale. Ovakove osobine, koje je samo nova sredina pritajila, a nije ih potpuno ugušila, lako dolaze do izražaja u vremenima jačeg društvenog gibanja i uopće uvijek, kad je duševno tkivo pojedinaca naročito nategnuto. To su i osobine plemenskog društva došle do naročitog izražaja u Dalmaciji, kada je plemenski i patrijarhalni element sa dalmatinskih i bosanskohercegovačkih planina naselio i razvio gradove u dalmatinskom primorju."*

U pretpovijesno doba na hercegovačkom području ilirska plemena nisu uspjela uspostaviti nikakav oblik državne zajednice niti organizirana upravna sustava. Ratoborni Delmati, koji

su bili najbrojniji i najjači među tim plemenima, iscrpili su se u višestoljetnome sukobu s moćnom Rimskom Republikom. Bez obzira što su uvidjeli da se sami ne mogu suprotstaviti profesionalnim rimskim legionarima, nisu pokušali stvoriti ilirski plemenski savez, osim u zadnjem rimsko-ilirskome ratu 6. – 9. pos. Kr. Istina, gusarski Ardijejci uspjeli su u 3. st. pr. Kr. u doba kraljice Teute stvoriti ilirsku plemensku zajednicu, ali na području od lijeve obale Neretve do Albanije, uglavnom u primorskome pojasu. Delmati su često ratovali sa susjedima, pa se pretpostavlja da su porazili helenizirane Daorse i razrušili im glavni grad Daorson. Nakon propasti Rimskoga Carstva i dolaska slavenskih i hrvatskih plemena hercegovački kraj bio je rascjepkan na županije i sitne župe (Paganija, Rastoca, Popovo i dr.), a Humska zemlja nije uspjela postati respektabilna sila. Francuski geograf P. George govori o **narodu vremena** (Zeitvolk) i **narodu prostora** (Raumvolk), što znači da je prošlost svih balkanskih naroda i plemena značila neprekidnu borbu naroda prostora da postane povijestan narod, odnosno narod vremena. Antropolog C. Lévi-Strauss operira pojmovima **hladna društva** – ona društva kojima je vlastita povijest praktično nepoznata - i **vruća društva** – društva koja usvajaju svoja povijesna iskustva i služe se njima prema potrebama i interesima. Primjerice, u pretpovijesno doba *najvrelije* društvo bilo je grčko. Uostalom, Grci su izmislili pisanu povijest. Ako se u Humu i u hrvatskim županijama u Hercegovini u srednjem vijeku začela povijesna znanost (kroz samostanske kronike i vladarske dvorske kancelarije), dolaskom Osmanlija u 15. st. taj kontinuitet biva prekinut.

Više je karakteroloških značajki bilo pogubno za uspostavu organizirana društva u Hercegovini u povijesnome razdoblju. Istaknimo *stalne unutarnje antagonizme, borbu protiv svakoga pokušaja organiziranja vlasti i veliko sebezublje*. U knjizi **Politički razvitak Hrvata** D. Tomašić pokušao je to obrazložiti sučeljavanjem zadružne i plemenske kulture. Hercegovina bi prema tome bila područje plemenskoga kulturna koda. *"Zadružni je sustav zasnovan na kooperaciji, na suradnji svih članova u cilju ekonomske, političke i moralne zaštite podjednako svih članova zajednice. Taj sustav pruža maksimum sigurnosti svojim članovima i zato takvo društveno uređenje izgrađuje duševno uravnotežene ličnosti. Plemensko društveno uređenje, naprotiv, zasnovano je na egocentričnoj i na kompetitivnoj podlozi. U takvom društvenom uređenju pojedinci se individualno natječu sa svrhom unapređivanja svojih ličnih ciljeva. U tom su društvu i imovina i vlast nejednako podijeljene, a i moral i društveni ugled su različiti kod raznih članova i skupina tog društva."*

Humski velikaši bili su čas u latentnome čas u stalnome sukobu sa središnjom kraljevskom vlasti u Bosni. Dovoljno se prisjetiti hercega Stjepana Vukčića Kosače, Sandalja Hranića, Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Radivojevića-Jurjevića-Vlatkovića, Nikolića i drugih, koji su se vječno opirali svakome pokušaju uvezivanja u organizirani državni sustav. Dobar primjer za skicu karaktera humskoga srednjovjekovna čovjeka vladajuće elite imamo u opisu hercega Stjepana Vukčića Kosače iz pera S. Ćirkovića: *“Ostavimo li po strani kao laskanje dubrovačke pohvale da je veoma mudar i da ima dubok intelekt možemo ipak, posmatrajući delatnost hercegova u celini, zaključiti da je posedovao neosporno visoku inteligenciju. Ona mu je omogućavala da uoči glavne pravce i tokove neobično zapletene i neprestano promjenljive političke situacije, da se po njima upravlja izvlačeći uvek korsiti za sebe. Hercegova neposrednost i otvorenost je ponekad išla predaleko. Pokazivao je u izvesnim trenucima potpuno odsustvo diplomatskog takta, jako negovanog u to vreme”*.

U doba turske vlasti Hercegovci ponajprije oni katoličke i pravoslavne vjere, nisu pokazali puno organizacijskoga smisla da se oslobode turskoga jarma. U 17. st. u doba mletačko-turskih ratova bilo je pokušaja katoličkoga življa da se oslobodi turske vlasti, ali samo u obliku priključenja Mletačkoj Republici. Treba imati na umu da su Mlečani u Dalmaciji bili u nekim elementima još pogubniji gospodari od Turaka. Izvjestan otpor većega stupnja pokazivali su pravoslavci u istočnoj Hercegovini, ali pod utjecajem i uz pomoć crnogorske vlasti i brdskih crnogorskih plemena i bratstava. Poučan je primjer naivnosti hercegovačkoga seljaka u doba podizanja bune **Huseina kapetana Gradaševića** 1831.-1832. Ali-paša Rizvanbegović ostao je vjeran carigradskome sultanu i pozvao je hercegovački puk da i on ne prihvati buntovničku Gradaševićevu politiku. Jedan dio seljaka iz Ljubuskoga kadiluka pridružio se Rizvanbegovićevim postrojbama, pače sudjelovao je u boju protiv pobunjenika u klancu kod brda Utvice u Vitini kod Ljubuskoga. Međutim, pašin zapovjednik pobjegao je za vrijeme boja i prepustio svoje ljude nemiloj sudbini. Izginulo je više Hrvata iz Tihaljine i Ljubuskoga, kojima je kasnije vitinski beg Kapetanović podigao spomenik.

Hercegovci – novi bogumili?

U prikazu hercegovačke karakterologije kroz prizmu identiteta treba svakako raščlaniti vjerske sastavnice. U pretpovijesno doba Iliri, kao prvi poznati hercegovački žitelji, bili su mnogobošci. Zna se da su štovali zmiju na razini kulta. R. Katičić u ilirskom imenu **Vesclaves**, kojemu bi odgovarao slavenski

oblik Dobroslav, vidi trag usmene epske ilirske baštine u kojoj se veličaju junačka djela i ističe hrabrost i junaštvo. Početkom 4. st. kršćanstvo postaje službena religija u Rimskome Carstvu i uspostavlja se crkveni ustroj kroz biskupije. Kršćanska nit biva prekinuta jedino kroz dva-tri stoljeća doseljnjem novih slavenskih naroda, koji su uskoro bili pokršteni. U 11. st. Hercegovinu je zahvatio raskol Kršćanske crkve na katoličku i pravoslavnu, premda se njegove posljedice na terenu dulje neće osjetiti. Ukratko, može se reći da je kršćanstvo glavna sastavnica srednjovjekovne etničke svijesti. U 15. st. u Hercegovinu je s turskim prodorom stigao islam, te kasnije u manjem opsegu judaizam u Mostar. Danas u Hercegovini sve tri glavne konfesije imaju izgrađeno ustrojstvo: katolici su uglavnom u sklopu Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije, pravoslavni u Zahumsko-hercegovačkoj eparhiji, a muslimani u Mostarskome muftiluku. Nema dostatnih podataka niti istraživanja o ateizmu, drugim crkvama, vjerskim sektama i pokretima u Hercegovini.

U hercegovačkome katoličkom puku sve do prošloga stoljeća bili su očividni tragovi neznaboštva i niske vjerske izobrazbe. Žene na selu često su spominjale Antekrsta (Antikrsta), orka, mačića i druga fantastična bića. U zimskim dugim noćima pričalo se o vilama, vješticama, vukodlacima, divovima, usudu i morama. Posebnu ulogu u očuvanju katoličke vjere i pobožnosti imaju franjevci, osobito u teška turska vremena, kada je i nastala uzrečica: "Kud god Turčin s ćordom, tud i pratar s torbom". Ipak, može se reći da je hercegovački katolički puk dugo bio pobožan, štjući Blaženu Djevicu Mariju, Sv. Antu, Sv. Juru, Sv. Roka, proroka Iliju, arkanđela Mihovila i Sv. Ivana (tzv. ratničke svece).

Uz sve povike na Hercegovinu i Hercegovce od stoljeća petnaestoga sručio se u prošlom stoljeću i tzv. "Hercegovački slučaj". Dugogodišnje rivalstvo dijecezanskih svećenika i franjevaca redovnika prelilo se i na vjernički puk. Očito se zamarilo da je dugo djelovanje u specifičnim prilikama stvorilo posebnu vezu između lokalnih franjevaca i hercegovačkoga (katoličkoga) puka, zajednički mentalitet, pomalo mističan i nerazumljiv. Možda je razlogom to što je hercegovački ćovjek, nemajući svoju vlast, u franjevcu vidio svoga i zemaljskoga i nebeskoga zaštitnika. Pišući svojedobno o tome A. Ciliga je spomenuo elastičnost Crkve u Švicarskoj, gdje u biskupiji St. Gallen, misli jedinoj u svijetu, katolički puk izravno bira svojega biskupa, a papa ga samo potvrđuje. "Hercegovački slučaj traži neku originalnu sintezu, a ne mehaničku nivelaciju. Opasnost hijerarhijskog konflikta nosi u sebi opasnost u laičkom katoličkom puku klicu oživljavanja bogumilskih

atavizama”, piše on, premda nekritično u suvremeni kontekst vraća bogumile (A. Ciliga, Hoće li hrvatski biskupi i hrvatski franjevci gurnuti Hercegovce u nove “bogumile”?, Na pragu sutrašnjice, god. II., ožujak 1977., br. 4(8), Roma, 1977., 27-30). Hercegovački vjerski upravno-pastoralni spor kulminirao je 1998., kada su zabilježene pobune vjernika u pojedinim župama zbog stavljanja župa na raspolaganje mostarskom biskupu, pojava lažnoga biskupa u Hercegovini, zazidavanje crkve u Čapljini i na kraju kidnapiranje biskupa (Z. Jukić, Hercegovački slučaj, Status 4, rujan 2004., 130-134).

Ex Oriente lux?

Gledajući sine *ira et studio*, čuvena juristička sintagma pravna država u Hercegovini dotjerana je do karikaturalne pojavnosti. Kronološki gledano samo su dvije države uspjele u Hercegovini učvrstiti pravni poredak u svim segmentima: Rimski Carstvo (Carstvo) i Austro-Ugarska Monarhija. U rimsko doba, kada je u prvom stoljeću utemeljena provincija Dalmacija, hercegovački krajevi potpali su pod jurisdikciju Naronitanskoga konventa, kojemu je sjedište bilo u Naroni (Vid kod Metkovića). Stara plemenska ilirska struktura bila je u prvim stoljećima nove ere romanizirana. Strateški važnija naselja dobila su municipalna prava, a status kolonije imala je samo Narona. Rim je udario snažne temelje pravnom poretku u čitavu carstvu, o čemu svjedoče mnogi pisani izvori i epigrafski spomenici. Uprava Naronitanskoga konventa, najčešće kvatuorviri (*Vijeće četvorice*), na svojem teritoriju dijelila je zemlju islužnim vojnicima (veteranima), o čemu svjedoče dva istovjetna natpisa iz Ljubuškoga. U njemu veterani pagi Scunastici (naselja Scunaste) zahvaljuju caru Tiberiju i koloniji Naroni za dodijeljenu zemlju u dolini Trebižata (“...*quibus colonia Narona agros dedit*”). Rimski govornik Ciceron piše svojemu prijatelju Vatiniju, koji se nalazio u vojnome logoru blizu Narone, gdje je vodio ratne operacije protiv buntovnih Delmata, da mu pomogne pronaći njegova knjižničara koji mu je pokrao knjige. Vatinije mu odgovara da je kradljivac viđen u Naroni, ali da je pobjegao k Ardijejcima, ali on će prevrnuti nebo i zemlju da ga uhvati i vrati Ciceronu knjige. Zamislite državu koja se među divljim plemenima, s kojima vodi ljute ratove, brine za knjige svojega građanina!

Propašću Rimskoga Carstva nastalo je opće rasulo i pravna nesigurnost na području negdašnje provincije Dalmacije. Možemo zamisliti kakvu su vlast imali lokalni šerifi, pustolovi i harambaše u doba Paganije, o kojoj piše u 10. st. Konstantin Porfirogenet. Možda se stanje malo popravilo u 14. i 15. st.

kada su moćni humski plemići gospodarili hercegovačkim područjima – Pavlovići, Sankovići, Nikolići, Vukčići-Kosače, Radivojevići, Vlatkovići i drugi. Ali sudeći prema izvješćima iz Dubrovačkoga arhiva pljačke i lokalni sukobi i dalje su glavna zbivanja u Zahumlju i oko njega. Primjerice, općina Čitluk, dio stare župe Brotnjo, slavi za Dan općine događaj u kojem su neki trgovci iz Brotnja opljačkali dubrovačke trgovce suknom. O tome postoji tužba u Dubrovačkom arhivu. Nije li to impostacija tribalna karaktera nove vlasti – dičiti se podvigom svojih desperadosa?

Slijedila su razdoblja višestoljetne turske uprave u Hercegovini. O karakteru vlasti Otomanskoga imperija vrijedi navesti **V. Katunarića** (Bogovi, elite i narodi, Zagreb, 1994.): *“Od početka to je islamska država čija snaga počiva na vojnoj sili i spretnom kombiniranju vjerske poslušnosti i vojnopolitičke discipline. Načelo političke i socijalne jednakosti, što islam vuče iz svojih plemenskih korijena, kao religija koja ujedinjuje plemena u državnu zajednicu jednakih, vješto je preformulirano u kategoriju imperijalne države. Muslimani i oni koji su islamizirani pretvoreni su u povlašteno plemstvo i povlašteni puk, nešto slično kategoriji rimskoga građanstva. Oni koji su podređeni ujedno su i vjerski i etnički različiti.“* U zapadnih kritičara za zemlje u kojima su više stoljeća vladali Turci razvio se izraz **Orijent**, koji označuje nešto što se ne uklapa u zapadne europske standarde. O tim često pogrešnim predodžbama i stereotipima piše Marija Todorova u knjizi **IMAGINARNI BALKAN**, Beograd, 1999.: *“Nije, dakle, reč o tome da neka urođena karakteristika obavlja Balkan velom misterije; to čini odraz svetlosti Orijenta. Čovjek dolazi u iskušenje da iskuje novu latinsku sentenciju *Lux Balcanica est umbra Orientis*. Pored navedenog usamljenog primera romantizacije Balkana, predstave o njemu u najvećem broju su prozaične. Zapad i Orijent obično se predstavljaju kao nespojivi entiteti, kao suprotnosti, ali zaokružene suprotnosti.“*

Snadi se, družo!

Ne treba trošiti puno riječi o tome kako je bila pedantna, strogo činovnički umivena, Austro-Ugarska Monarhija. Red, rad, disciplina i puno poštovanje jake pravne države stekla je dobro školovanim i plaćenim službenicima, koji su uglavnom bili stranci. Doba SR BiH označilo je socijalističko shvaćanje pravne države, u kojem se najstrože gledalo na političke prijestupe. I došlo je zadnje desetljeće dvadesetoga stoljeća, izbori i ratovi. Jaki militantni hercegovački vjetrovi otpuhali su i ono “p” od pravne države, po onoj modificiranoj latinskoj *Inter arma silent leges*. Prvo su Srbi u istočnoj Hercegovini počeli

stvarati neku SAO Hercegovina, koja je postala svojevrsni corpus separatum. Možemo zamisliti kako je funkcionirao pravni ustroj teritorija na kojemu je glavni gazda i tumač nacionalnih srpskih interesa bio negdašnji vozač kamiona Božidar Vučurević?! Hercegovački Muslimani nisu ni u snu zamišljali stvaranje kakve autonomije u odnosu na središnju vlast u Sarajevu. A Hrvati? E, to je problem o kojemu se može napisati podeblja knjiga, a da se mnogo toga ne utvrdi i ne definira. Mislim da su hercegovački Hrvati nakon 1990. pa do ljeta Gospodnjega 2005. u pitanju pravne norme i vladavine prava puno bliže onoj staroj partizanskoj krilatici **“Snadi se, druže”**, nego kakvoj promišljenoj pravnoj proceduri i kreaciji. Koliko je još neprocesuiranih zlodjela, ubojstava, paleža, pljački i inih delikata, koliko li predmeta nije dobilo ni broja, koliko li je nepokrenutih tužba, koliko li je pravnik, odvjetnika i fiškala uz janjetinu i kapulu udvornički klimalo glavom gazeći sve pravne, etičke i moralne norme? Koliko je raznih samoproglašanih ratnih i poratnih Al Caponea krojilo zakone i haračilo diljem Hercegovine? To je tipična slika onoga Balkana i balkanskoga mentaliteta, o kojemu piše etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin: *“Bilo kako bilo, državni mediji ne specificiraju što je to Balkan, jer, napokon to svi znamo. To je znamen prevrtljivoga i prevarantskoga političkoga ponašanja onih drugih, zaostalosti i primitivnosti tih istih (znamo kojih). U svakom pogledu dno samoga dna i crna rupa na jugoistoku Europe.”* U državnom pravnom poretku počelo se s Hrvatskom zajednicom Herceg Bosnom, pa se preimenovala u Hrvatsku Republiku, pa se k'o đoja ugasila bez ostavinske rasprave, onda se u stilu pola koraka naprijed, korak u stranu, ušlo u Federaciju BiH, a u proljeće 2001. proglasila se Hrvatska samouprava u dvorani kičasto okićene zgrade na starome Guvnu, kasnijem Rondou, a današnjem Trgu hrvatskih velikana.

Vratite nam Srbe, evo vam Hercegovce!

Identitet Hercegovine, promatrane na jedanaest i pol tisuća četvornih kilometara i s pola milijuna žitelja, od kojih su polovica Hrvati, a ostalo Srbi i Bošnjaci, može se od sredine 20. stoljeća *grosso modo* podijeliti na četiri razdoblja: Drugi svjetski rat (1941.-1945.), socijalističko-samoupravni utopizam (1945.-1990.), destruktivno doba (1991.-1994.) i razdoblje daytonske klimavosti (1995.-2005.).

Hercegovački Hrvati zdušno su prigrlili Nezavisnu Državu Hrvatsku. Poveći dio Vlade NDH-a potjecao je iz Hercegovine (Vrančić, Dumandžić, Artuković), velik broj momaka dobrovoljno je otišao u ustaše, a dio je unovačen u domobrane.

Muslimani su 1941. uglavnom podržavali ideje NDH-a, bilo ih je na visokim dužnostima u vojsci, politici i državnome aparatu. U Leksikonu "Tko je tko u NDH" zastupljeno je 49 Muslimana, nasuprot 33 Hercegovca, što nije blizu stereotipa o Hercegovcima ustašama (R. Dodig, Više Muslimana nego Hercegovaca, *Horizont*, 1. 8. 1997., 21). Iстина, inklinirali su i Nijemcima, manji dio k četnicima, a nakon kapitulacije Italije okrenuli su ćurak i prelazili u partizane. Srbi iz istoćne Hercegovine odmetnuli su se u šume, najvećma u ćetnike, a potom u partizane, ovisno o situaciji. Bilo je i meću njima sukoba i lijevih skretanja. Nakon kapitulantskoga kraja NDH-a hercegovaćki Hrvati doživjeli su svojevrсну golgotu. Oko 60 posto svećenika koji su preživjeli bilo je uhićeno i saslušavano, na Bleiburgu i na križnome putu ubijen je ili nestao svaki treći vojno sposoban muškarac. U Hercegovaćko-neretvanskoj županiji stradalo je nakon Drugog svjetskog rata 10.973 Hrvata, u Livanjskom okrugu 4750, a iz Zapadnohercegovaćke županije 7013, ukupno 22.736 (I. Lućić, disertacija u rukopisu, Ljubuški, 2005.). Kolika je bila hercegovaćka tvrdoglavost i vjera u nekakvu nadnaravnu pobjedu neovisne Hrvatske, vidi se po fenomenu borbe tzv. škripara i križara, te kasnijem djelovanju u emigraciji i pojedinim utopijskim akcijama.

Hrvatski otpor prema novoj "narodnoj" vlasti očitovao se bježanjem iz crvene Hercegovine, dnevno oko 30 ljudi. U 90% slučajeva bili su to Hrvati, uglavnom momci iz ruralnih sredina. Povlašćeni položaj imali su hercegovaćki Srbi, jer se istoćna Hercegovina nametnula kao partizanski i oslobodilaćki kraj. Dosta je spomenuti statistićki podatak da su na sto žitelja u istoćnohercegovaćkim općinama dolazile ćetiri boraćke mirovine, a u zapadnohercegovaćkim općinama jedva 0,86 mirovine na sto žitelja (R. Dodig, *Hercegovaćka elita 1970.*, Status 7, Mostar, 2005., 70). Hrvati su nosili stigmę ustaškoga kraja, narodnih neprijatelja, vjerskih fanatika i nekooperativnih građana. Cvijetin Mijatović priznao je u Ćitluku 1966. da je teško bilo biti Hrvatom u Hercegovini. Šezdesetih godina slijedi masovni odlazak hrvatskoga življa na "privremeni rad" u inozemstvo. Služba državne sigurnosti (u svakodnevnoj komunikaciji UDBA) nastojala je svim silama - ucjenama, vrbovanjem, lažima, infiltracijom doušnika, posebice likvidacijama i atentatima, održati teroristićki i ustaški imidž Hrvata u dijaspori. Ilustrativno je viđenje, opet intrigantna kronićara A. Cilige, o Hercegovcima u emigraciji: *"Poćetkom šezdesetih godina sreo sam u Gõtebergu prvi put skupinu te mlade i junaćke Hercegovine. Stajali su, kretali se, posjedali kao ćeta mladih vitezova, kršni, poletni, da bi kao sokolovi poletjeli pod nebesa hrvatske slobode i državnosti. Akcija je bila ono za*

čime je njihova mladost najviše i nestrpljivo čeznula. Oni su bili više vođeni pjesmom slave svojih otaca nego novom zbiljom naše svakidašnjosti“ (Tragična pjesma mlade Hercegovine u Švedskoj, 5-12, Na pragu sutrašnjice, god. II., br. 2(6), ožujak 1976., Rim, 1976., 5-6).

Nakon međunarodnoga priznanja Hrvatske u siječnju 1992. hercegovački identitet u medijima naglo se pogoršao. Budući da se rat iz Hrvatske prelio u Bosnu i Hercegovinu, trebalo je okužiti to područje. Krenula je haranga protiv Hercegovaca, zasigurno potaknuta u jugoslavensko-srpskim obavještajnim kuhinjama. U "Vjesniku" 1992. pojavio se prvi članak koji se bavio hercegovačkim fenomenom (Hercegovci između istine i pravde, 23. veljače 1992., str. 15.). U Osijeku je osvanuo grafit: "Vratite nam Srbe, evo vam Hercegovce". Počela su se spominjati imena iz hrvatske politike i gospodarstva i govoriti o hercegovačkom lobiju u Hrvatskoj. Sociolog dr. Ivan Lučev u istome članku natuknuo je nešto o skupnim interesima i karakternim crtama pojedinih regija. Iz toga je izvučen zaključak da su Albanci, Hercegovci i Crnogorci dinarci i da imaju snažne rodovsko-plemenske crte, ukratko hajdučki mentalitet.

Rat i velikosrpska agresija na BiH razorno je i strahovito razdijelila hercegovačko biće. Srbi iz istočne Hercegovine bili su agresorska pesnica, atakirajući na hrvatski jug i dolinu Neretve, hercegovački Muslimani ostali su na braniku Bosne, krojene po svojoj mjeri, s puno ideala ali s premalo novca i oružja. Hercegovački Hrvati, vežući se za Zagreb, kao i prije pedeset godina, slijedili su nesvjesno velikosrpsku matricu i proglasili su Hrvatsku zajednicu, pa Republiku Herceg Bosnu. U tom vrtlogu konfuznih ideja i nedefiniranih ciljeva dogodio se rat s Muslimanima – Bošnjacima, koji su u jednoj fazi rata nastupali s teжом prodora do Jadranskoga akvatorija, tepajući mu "Bosansko primorje". Jake negativne slike o hercegovačkim Hrvatima obišle su svijet: Sabirni centri (u optužbama i medijima logori) za Bošnjake, rušenje Staroga mosta u Mostaru, atentat na Hansa Koschnika, kidnapiranje biskupa Perića, zazidavanje crkve u Čapljini itd., itd. S druge strane, hercegovački Srbi porušili su sve mostove u Mostaru, osim Staroga, crkvu, katedralu i Franjevački samostan u Mostaru, počinili civilne zločine itd. itd. Hercegovački Muslimani Bošnjaci srušili su pravoslavnu crkvu u Mostaru, počinili zločine protiv civila u Doljanima i Grabovici, itd. Međutim, razoran negativan imidž ostao je i dalje na hercegovačkim Hrvatima. Ali kako to slijedom vremena biva, nakon 2000. nametnuti stereotip primitivna, sirova i pohlepna Hercegovca – i onoga iz viceva i ovoga iz stvarnosti, počeo je pomalo gubiti na intenzitetu. Ni Feral Tribune ne bavi se nakon 2002.

Hercegovinom i Hercegovcima, satirično nikako, a žurnalistički rijetko.

Hercegovina versus Bosna

Dihotomija Hercegovina versus Bosna i dalje postoji na javnoj sceni, u državnim kabinetima, u političkim materijalima, stranačkim prijeporima, medijskim hajkama, ali i u glavama ljudi, onih koji žive u crnomorskom slivu naspram onih iz jadranskoga sliva. Sveopća bosnizacija u svekolikom diskursu kao pandemija širi se od Save do Sarajeva. Na stranicama BH tiskovina iščitavaju se svakojake tužbalice protiv Hercegovine. Dr. Hakija Đozić napisao je nekakvo štivo o nastanku "južne pokrajine Hercegovine" i naslovio ga "Humška zemlja, fitilj pod državom"! (Oslobođenje, rubrika "Pogledi", str. 10., 2. 8. 2003.). Mr. Mile Lasić umuje "O Hercegovcima, onim zapadnim", pa rezonira: "Možda će u skoroj budućnosti i u Hercegovini biti moguće normalno disati" (Zapadnohercegovački apsurdistan, Oslobođenje, rubrika "Pogledi", str. 32.). Hvala Mili (bosanski Miletu) što mi je otkrio zašto me je godinama gušilo u plućima. Još kad se pročita o zbivanjima na Kongresu SDA početkom lipnja 2006., da je glavna intencija kongresnih teoretičara da Hrvati, Srbi i Bošnjaci postanu svi Bosanci, mnoge uhvati humški prkos i hercegovački inat (Hrvati, Srbi i Bošnjaci, a svi Bosanci, Oslobođenje, 5. 6. 2005., str. 8.). Skandalozni diplomatski gaf napravila je i veleposlanica Bosne i Hercegovine u Sjedinjenim Državama Bisera Turković, govoreći jednom o Daytonskom sporazumu. Rekla je da će se tri naroda u BiH - Hrvati, Srbi i Bošnjaci, asimilirati i svi skupa osjećati Bosancima (Večernji list, 17. 11. 2005.).

A da se ne bi pomislilo da samo hercegovački Hrvati gundaju protiv panbosanskih ospica, otkriveni su i hercegovački nezadovoljnici druga dva konstitutivna naroda. Prvo se oglasila "grupa čitalaca iz Sarajeva", koja proziva nedopustivu praksu da se kao ime države uzima samo polovično njezino ime (Bosna), a da se o Mostaru govori kao o gradu na jugu Bosne (Zaboravljena Hercegovina, Oslobođenje, 18. 2. 2005.). Nastavljeno je prešućivanje Hercegovine u medijima, a naslov članka govori sve (Zašto je Hercegovina u medijskom zapečku?, Oslobođenje, 4. 11. 2004). Urednik mostarskoga časopisa "Most" Alija Kebo, pišući o sve češćem i drskijem nazivanju čitave države Bosnom, zavapio je pjesnički kako je "Hercegovina – zemlja uzvjetar" (Most, 148., ožujak 2002., 4.-5.). U istom časopisu E. Ćustović pisao je o medijskom potiskivanju i marginaliziranju Hercegovine (Zašto je Hercegovina u medijskom zapečku, Most; 182., Mostar,

2005.). U istočnom dijelu Hercegovine u rujnu 2005. pojavili su se plakati sa slikom starijega Hercegovca i natpisom "Sačuvaj me Bože pomoći iz Banjaluke", a potpisan je jednostavno "Hercegovina" (Opasne poruke sa plakata, Večernje novosti, 23. 9. 2005., 17.). Najavljeno je formiranje "Saveza sedam istočnohercegovačkih opština", kao odgovor na dugogodišnje zapostavljanje Hercegovine od svake republičke vlasti (www.virtualhercegovina.com, 11. 5. 2005.).

Hercegovina u Regionalnoj zajednici Alpe Adria

Hercegovina je maleno zemljopisno područje, raznoliko u reljefu, narodnosnome sastavu, pučkoj kulturi i vjerskome biću. Diferencija se očituje i u etnološkom smislu, primjerice, u tradicijskoj seoskoj nošnji. Hercegovina pripada dinarskoj kulturnoj zoni, s više manjih specifičnih kulturnih areala. Hercegovačke nošnje prema svojem osnovnom obilježju dijele se na humske - zapadni i srednji dio Hercegovine: okolica Mostara, Konjica, Stoca, Ljubinja i Ljubuškoga, i brdske - istočni dio Hercegovine: Zupci, Površ, Rudine i kraj od Podveležja do Foče, pripada uglavnom srpskoj tradiciji (S. Bajić, Osnovne karakteristike tradicijske seoske nošnje u Hercegovini, GZM, etnologija, sv. 48./49. (1996.-1999.), Sarajevo, 2000., 18.).

U antičko doba Hercegovina je bila na vrhuncu razvoja, romanizirana i urbanizirana, uklopljena u moćan sustav rimske provincije Dalmacije. Rana srednjovjekovna Hercegovina uglavnom je kao *corpus separatum*, u kojemu ni jedna središnja vlast nije uhvatila čvrste korijene. Ceste su nesigurne, hara epidemija, pljačka je izvor prihoda, vladaju nesigurnost, nepismenost i neimaština. Povjesničari umjetnosti uočavaju razliku u umjetnosti antike i srednjega vijeka. Na stećcima polupismen ili nepismen kovač mučio se urezati (usići) slova, naspram elegantnoj i ujednačenoj rimskoj kapitali na kamenim spomenicima. Blaga renesansa početkom 15. st., kada se ispod feudalnih dvoraca počinje razvijati podgrađe, biva prekinuta turskim osvajanjem. Hercegovina je u biti zemlja "*mentis rusticae*" (ruralne duše), više usmene nego pismene kulture, jednom riječju - zemlja na ćenaru (rubu). Blizina i utjecaj Dubrovačke Republike nisu ostavili na Hercegovinu znatnijega traga. Umjesto renesansnih i humanističkih tradicija, veličaju se feudalne autokratske tradicije. Po onoj latinskoj *Tertium non datur* (Nema trećega) prihvaća se geslo: tko nije s nama, taj je protiv nas.

Gledajući kroz povijesno-kronološku prizmu ustrojstvo Hercegovine, vidi se da je ona bivala teritorijalna cjelina - kneževina, zemlja, sandžak ili okrug, katkad samostalna, a

više puta, bilo cjelovito bilo djelomično, u sastavu raznih kraljevstava i carstava (hrvatskoga, ugarskoga, srpskoga, bosanskoga i turskoga), Austro-Ugarske, NDH-a i dviju Jugoslavija. Svako vrijeme pripisivalo je Hercegovcima određenu stigmju. **U doba Rimljana proglašavani su gusarima, u srednjem vijeku autonomašima, u tursko doba hajducima, u Jugoslaviji ustašama i četnicima, a u novije doba separatistima i zadržim regionalcima.** Ako želimo odgovoriti na pitanje, kako treba ustrojiti Hercegovinu danas, moramo iz izloženih činjenica valjano zaključiti. S povijesna, gospodarskoga i strateškoga gledišta, glavne silnice ostale su od antike do našega vremena, a one pokazuju da je Hercegovina naslonjena na Jadran, na Dalmaciju. U rimsko doba bila je u sastavu provincije Dalmacije, na području koje su bila tri konventa (okruga), sa sjedištima u **Saloni** (Solinu), **Naroni** (Vidu kod Metkovića) i u **Epidauru** (Cavtatu). U srednjem vijeku gospodarski i duhovni impulsi stizali su iz **Splita, Drijeva** (luke i trgovišta nasuprot Gabele) i **Dubrovnika**. U novom vijeku gospodarske i kulturne silnice opet su nastavile djelovati iz **Splita, Metkovića i Ploča**, te iz **Dubrovnika**. Stoga je prirodno vidjeti Hercegovinu, kao moderno ustrojenu BH regiju, prepoznatljivu kao jadransko-dalmatinsko zaleđe, najrealnije u sastavu europske Regionalne zajednice Alpe Adria.

Sažetak

Hercegovina "in extenso" krajem 2005. rastegnuta je u u dvama entitetima i trima županijama i prostire se na 11419 km² (22,3 posto površine BiH), i prema zadnjoj službenoj statistici iz 1991. ima 502.237 žitelja (11,47 posto stanovništva BiH). Hercegovina je malen komad zemljopisna prostora, raznolik u reljefu, narodnosnome sastavu, pučkoj kulturi i vjerskome biću. U antičko doba Hercegovina je bila na vrhuncu razvoja, romanizirana i urbanizirana, uklopljena u moćan sustav rimske provincije Dalmacije. Rana srednjovjekovna Hercegovina uglavnom je kao corpus separatum, u kojemu ni jedna središnja vlast nije uhvatila čvrste korijene. Hercegovina je u biti zemlja "mentis rusticae" (ruralne duše), više usmene nego pismene kulture, jednom riječju - zemlja na ćenaru (rubu). Blizina i utjecaj Dubrovačke republike nije ostavio na Hercegovinu znatnijega traga. Gledajući kroz povijesno-kronološku prizmu ustrojstvo Hercegovine, vidi se da je ona bivala teritorijalna cjelina - kneževina, zemlja, sandžak ili okrug, katkad samostalna, a u više navrata, bilo cjelovito bilo djelomično, u sastavu raznih kraljevstva i carstva (hrvatskoga, ugarskoga, srpskoga, bosanskoga i turskoga), Austro-Ugarske, NDH-a i dviju Jugoslavija. Svako vrijeme pripisivalo je Hercegovcima određenu stigmju. U doba Rimljana proglašavani su gusarima, u srednjem vijeku autonomašima, u tursko doba hajducima, u

Jugoslaviji ustašama i četnicima, a u novije doba separatistima i zadržim regionalcima. S povijesna, gospodarskoga i strateškoga gledišta, glavne silnice ostale su od antike do našega vremena, a one pokazuju da je Hercegovina naslonjena na Jadran, na Dalmaciju. U rimsko doba bila je u sastavu provincije Dalmacije, na čijem prostoru su bila tri konventa (okruga), sa sjedištima u **Saloni** (Solinu), **Naroni** (Vidu kod Metkovića) i u **Epidauru** (Cavtatu). U srednjem vijeku gospodarski i duhovni impulsi stizali su iz **Splita, Drijeva** (luke i trgovišta nasuprot Gabele) i **Dubrovnika**. U novom vijeku gospodarske i kulturne silnice opet su nastavile djelovati iz **Splita, Metkovića i Ploča, te Dubrovnika**. Stoga je prirodno vidjeti Hercegovinu, kao moderno ustrojenu bh. regiju, prepoznatljivu kao jadransko-dalmatinsko zaleđe, najrealnije u sastavu europske Regionalne zajednice Alpe Adria.

HERZEGOVINA or an essay about "a state on the *ćenar*"

Abstract

In late 2005 Herzegovina "in extenso" spreads through two entities and three counties, over an area of 11,419 km² (22.3 percent of Bosnia and Herzegovina). According to the latest 1991 census it has a population of 502,237 (11.47 percent of entire population of Bosnia and Herzegovina). Herzegovina covers a small piece of geographic area, very diverse in relief, nationalities, folk culture and religious being. During ancient times Herzegovina reached the peak of its development, it was romanized, urbanized, fully enveloped into the powerful system of the Roman province Dalmatia. Early medieval Herzegovina lives mostly as a *corpus separatum*, where central government had not taken firm roots. Herzegovina is actually a land of "mentis rusticae" (rural soul), more of an oral than of a written culture, basically a land on the *ćenar* (edge). Vicinity and influence of the Dubrovnik Republic had not left any significant traces. Looking at the structure of Herzegovina through a historical-chronological mirror, it is evident that at times it was territorially unified – a principality, state, *sanjak* or county, sometimes independent, and more than once – wholly or partially – a part of different kingdoms and empires (Croatian, Hungarian, Serbian, Bosnian and Turkish), Austria-Hungary, Independent State of Croatia and the two Yugoslavias. Each period brought Herzegovinians a certain stigma. In Roman times they were pronounced pirates, in Middle Ages autonomists, in Turkish times 'hajduks', in Yugoslavia *ustashas* and *chetniks*, in modern times separatists and backward regionalists. From the historic, economic and strategic viewpoint, the main tendencies have remained the same from ancient times to the present, and they point to Herzegovina's inclination towards the Adriatic, towards Dalmatia. In Roman times it was part of the province of Dalmatia, whose area comprised three *conventus* (counties), with centers in Salona (Solina), Naronia (Vid near Metković) and Epidaur (Cavtat). In Middle Ages the economic and spiritual impulses arrived from Split, Drijevo (a port and market across from Gabela) and Dubrovnik. In modern times the economic and cultural tendencies continued to act from Split, Metković, Ploče, and Dubrovnik. It is therefore natural to see Herzegovina as a modern Bosnian-Herzegovinian region, recognizable as Adriatic-Dalmatian background, most realistically as part of the European regional community *Alpe Adria*.

